

Верховний
Суд

Солідарна та субсидіарна відповідальність у справах про банкрутство: обрання ефективного способу захисту

Олег ВАСЬКОВСЬКИЙ

К.ю. н. суддя, секретар судової палати
Касаційного господарського суду
у складі Верховного Суду

Розгляд та захист порушених прав у межах справи про банкрутство має певні характерні особливості, що відрізняються від позовного провадження. Передусім це зумовлено специфікою провадження у справах про банкрутство, яка полягає у застосуванні особливих способів захисту її суб'єктів, процедури, учасників, стадій та інших елементів, які відрізняють це провадження від позовного.

До основних способів захисту порушених прав та інтересів у справах про банкрутство можна віднести:

Інститут визнання недійсними правочинів боржника у межах справи про банкрутство на підставі статті 42 КУзПБ, який є універсальним засобом захисту у відносинах неплатоспроможності та частиною єдиного механізму правового регулювання відносин неплатоспроможності, що, між тим, не виключає можливості визнання їх недійсними на підставі загальних засад цивільного законодавства (пункт 6 статті 3 ЦК України) та недопустимості зловживання правом (частина третя статті 13 ЦК України).

При цьому, *визнання недійсним правочину*, вчиненого на шкоду кредиторам (франдаторного правочину) та фактично виконаного (повністю чи частково), *слід вважати ефективним способом захисту у справі про банкрутство в тому разі, коли відповідна вимога поєднана із застосуванням правових механізмів, спрямованих на відновлення майнового стану осіб до того стану, який існував до вчинення спірного правочину та наповнення ліквідаційної маси боржника для максимального задоволення вимог кредиторів*, зокрема з позовною вимогою про стягнення коштів або про витребування майна з володіння на підставі ч.1 ст. 216, ст. 387, ч.ч. 1, 3 ст.1212 ЦК України.

(постанови ВС КГС від 14.11.2024 у справі № 916/3345/21(916/4077/23), від 10.12.2024 у справі № 910/15043/21 (910/11191/23)).

Інститут визнання недійсним правочину, вчиненого з порушенням порядку підготовки та проведення аукціону (стаття 73 КУзПБ).

Пред'явлення вимог про визнання недійсними результатів аукціону та договору купівлі-продажу майна боржника своєю метою має повернення майна боржника, відчуженого на аукціоні з порушенням вимог закону, до ліквідаційної маси для його подальшої справедливої реалізації на новому аукціоні за якомога найвищою ціною та задоволення за рахунок нього вимог кредиторів. Тому, у разі пред'явлення вимог про визнання недійсними результатів аукціону та договору купівлі-продажу майна боржника правовим наслідком їх задоволення судом (ефективним способом захисту) є повернення відчуженого майна до ліквідаційної маси боржника (статті 15, 16 ЦК України, стаття 20 ГК України, стаття 55 Закону про банкрутство, статті 387, 388 ЦК України).

(постанова ВП ВС від 13.02.2024 у справі № 910/2592/19).

Інститут субсидіарної відповідальності (частина друга статті 61 КУзПБ).

Інститут солідарної відповідальності (частина шоста статті 34 КУзПБ).

Постанова ВП ВС від 28 вересня 2021 року у справі № № 761/45721/16-ц

Кредитори боржника можуть мати похідний інтерес у стягненні коштів з третіх осіб, винних боржнику, у тому числі у стягненні неповернутих боржнику позик, кредитів, збитків, завданих боржнику третіми особами, тощо, якщо несплата цих коштів спричиняє несплату коштів боржником кредитору. Такий інтерес можуть мати й особи, які не є кредиторами, зокрема учасники (акціонери) юридичної особи, якій заподіяні збитки. Цей інтерес полягає у переведенні майна боржника у вигляді його прав вимоги у більш ліквідну форму - грошову. При цьому, однак, кредитори боржника, а також учасники (акціонери) юридичної особи не набувають власних прав вимоги до третіх осіб, винних боржнику, а *похідний інтерес кредиторів, учасників (акціонерів) юридичної особи боржника полягає у стягненні коштів на користь боржника, юридичної особи, а не на користь кредиторів, учасників (акціонерів) юридичної особи.*

Зазначений похідний інтерес задовольняється через різні правові інститути.

Похідний інтерес кредитора у стягненні коштів з третіх осіб, винних боржнику, може реалізовуватися і в межах процедур банкрутства боржника. Так, відповідно до частини першої статті 61 КУзПБ ліквідатор з дня свого призначення виконує повноваження керівника (органів управління) банкрута, зокрема, виконує функції з управління та розпорядження майном банкрута, заявляє до третіх осіб вимоги щодо повернення банкруту сум дебіторської заборгованості, продає майно банкрута. Отже, **ліквідатор вправі і зобов'язаний вчинити дії щодо переведення вимог банкрута у ліквідну (грошову) форму.** Для цього ліквідатор може або звернутися до третьої особи, яка має заборгованість перед банкрутом (зокрема, щодо відшкодування завданих банкруту збитків), з вимогою про сплату коштів, або продати право вимоги на аукціоні з особливостями, встановленими статтею 82 КУзПБ. В обох цих випадках майно банкрута у вигляді права вимоги замінюється ліквідним майном - грошовими коштами, за рахунок яких задовольняються вимоги кредиторів у черговості, встановленій статтею 64 зазначеного Кодексу.

В разі якщо відповідно до законодавства певні треті особи несуть субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями боржника у зв'язку з доведенням його до банкрутства, **кредитори банкрута не вправі звертатися з вимогами до таких третіх осіб; натомість останні мають сплатити кошти виходячи з різниці між сумою вимог кредиторів і ліквідаційною масою на користь банкрута.** Крім того, відповідно до частини першої статті 619 ЦК України субсидіарна відповідальність - це додаткова відповідальність іншої, ніж основний боржник, особи, яка виникає поряд з відповідальністю основного боржника. Кредитор основного боржника може пред'явити вимогу в повному обсязі до особи, яка несе субсидіарну відповідальність, якщо основний боржник відмовився задовольнити вимогу кредитора або кредитор не одержав від нього в розумний строк відповіді на пред'явлену вимогу (частина друга статті 619 ЦК України). Натомість в абзаці другому частини другої статті 61 КУзПБ термін «субсидіарна відповідальність за зобов'язаннями боржника» використаний в іншому значенні, ніж він використовується у ЦК України, оскільки відповідно до абзаців першого, третього цієї частини з вимогами до третіх осіб звертаються не кредитори, а ліквідатор, а **стягнені суми включаються до складу ліквідаційної маси банкрута.** Отже, за правовою природою відповідальність третіх осіб, передбачена частиною другою статті 61 КУзПБ, є відповідальністю порушника за збитки, завдані банкруту (стаття 22 ЦК України) (пункти 72, 73, 78, 80).

Субсидіарна відповідальність у справах про банкрутство

Постанови ВС КГС від 11.01.2024 у справі № 910/6614/20, від 24.01.2024 у справі № 28/29-б-43/212-2012, від 06.02.2024 у справі № 05-5-43/1913-49/272-2012)

Суб'єктів субсидіарної відповідальності умовно можна поділити на дві групи:

1) засновники (учасники, акціонери) та інші особи, які за своїм юридичним статусом відповідно до закону та за установчими документами мають право безпосередньо давати обов'язкові для виконання боржником (його органами управління) вказівки, приймати рішення, видавати розпорядження чи накази. У законодавстві України віднесені до цієї групи особи іменуються як «заінтересовані особи стосовно боржника» (стаття 1 Закону про банкрутство, стаття 1 КУзПБ), «пов'язані особи» (стаття 1 Закону України «Про захист економічної конкуренції», пункт 14.1.159 статті 14 ПК України, стаття 52 Закону України «Про банки та банківську діяльність»), «кінцевий бенефіціарний власник (контролер)» (стаття 1 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення»);

2) інші особи, які не мають формалізованих зв'язків юридичною особою – боржником, однак мають змогу іншим чином визначати та впливати на поведінку боржника в господарських відносинах. Такі особи самостійно або спільно з іншими особами визначають волю боржника щодо вчинення або утримання від вчинення певних дій.

До третіх осіб, які несуть субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями боржника у зв'язку з доведенням його до банкрутства, належать будь-які особи, наслідком дій або бездіяльності яких стало банкрутство юридичної особи.

Кожна дія або бездіяльність, які стали причиною неплатоспроможності боржника, а також особи, причетні до такої дії (бездіяльності), мають визначатися окремо. На особу, яка отримала вигоду з протиправної, в тому числі недобросовісної поведінки керівника чи засновників боржника, поширюються правила субсидіарної відповідальності.

Законодавцем не конкретизовано, які саме дії чи бездіяльність становлять об'єктивну сторону відповідного правопорушення.

Ними можуть бути, зокрема:

- 1) вчинення суб'єктами відповідальності будь-яких дій, спрямованих на набуття майна, за відсутності активів для розрахунку за набуте майно чи збільшення кредиторської заборгованості боржника без наміру її погашення;
- 2) прийняття суб'єктами відповідальності рішення про виведення активів боржника, внаслідок якого настала неплатоспроможність боржника за його іншими зобов'язаннями;
- 3) прийняття суб'єктами відповідальності рішення, вказівок на вчинення майнових дій чи бездіяльності боржника щодо захисту власних майнових інтересів юридичної особи боржника на користь інших юридичних осіб, що мало наслідком настання неплатоспроможності боржника, тощо.

Наведений перелік обставин, не є вичерпним.

Постанова ВС КГС від 19 червня 2024 року у справі № 906/1155/20 (906/1113/21)

У цій справі ліквідатор боржника в межах справи про банкрутство звернувся з позовом до керівника боржника та його засновника про покладення на них субсидіарної відповідності відповідно до ст. 61 КУЗПБ і стягнення суми загальної заборгованості боржника перед його кредиторами.

Ухвалою місцевого господарського суду, яка залишена без змін апеляційною інстанцією, відмовлено в задоволенні позову.

Суди виходили з того, що не настав момент, з яким за законом у ліквідатора виникає право ініціювати питання про покладення субсидіарної відповідальності у справі про банкрутство через незавершену у цій справі процедуру формування ліквідаційної маси боржника внаслідок триваючих у межах цієї справи про банкрутство судових проваджень за вимогами ліквідатора боржника щодо стягнення коштів з фізичних осіб на користь боржника, тоді як розмір субсидіарної відповідальності визначається на момент звернення із відповідними вимогами як різниця між сумою вимог кредиторів і остаточно сформованою ліквідаційною масою.

Верховний Суд у складі судової палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду частково задовольнив касаційну скаргу засновника боржника, змінив мотивувальні частини ухвали та постанови і зробив такі правові висновки.

Щодо правової природи субсидіарної відповідальності за зобов'язаннями боржника у справі про банкрутство

Субсидіарна відповідальність має деліктну природу та узгоджується із частиною першою статті 1166 ЦК України, якою встановлено, що майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала.

Недостатність майна юридичної особи, яка перебуває в судовій процедурі ліквідації, за умови доведення боржника до банкрутства, **поповнюється за рахунок задоволення права вимоги про відшкодування шкоди до осіб, дії / бездіяльність яких кваліфікуються судом як доведення до банкрутства**.

Потерпілою особою в такому випадку є банкрут, щодо якого відкрито ліквідаційну процедуру.

Щодо порядку встановлення та доведення передумов для покладення субсидіарної відповідальності

Однією з обов'язкових передумов субсидіарної відповідальності є її розмір, що визначається з різниці між сумою вимог кредиторів і ліквідаційною масою.

Саме наявність цієї негативної різниці (перевищення суми кредиторських вимог над вартістю ліквідаційної маси) і обумовлює підстави для покладення субсидіарної відповідальності.

Ураховуючи, що ліквідаційна маса (її вартість) є одним із визначальних показників для обчислення розміру субсидіарної відповідальності, з огляду на регламентований КУзПБ порядок та етапи формування ліквідаційної маси, зміни, яких вона зазнає під час ліквідаційної процедури, то **передумови для покладення субсидіарної відповідальності встановлюються насамперед на підставі фінансово-економічних показників боржника, порядок аналізу, дослідження та оцінки яких прямо визначений КУзПБ.**

Щодо розміру субсидіарної відповідальності

Розмір субсидіарної відповідальності, який дає право ініціювати спір про покладення субсидіарної відповідальності за зобов'язаннями боржника у справі про банкрутство та підлягає стягненню із суб'єктів такої відповідальності, **визначається в той момент, коли ліквідатор за результатами здійснення судових проваджень у процедурі банкрутства боржника остаточно визначив вартість ліквідаційної маси в грошовому еквіваленті за фактом продажу в процедурі ліквідації включених до її складу активів та здійснив за рахунок отриманих від продажу коштів розрахунок із визнаними у справі кредиторами.**

Сума вимог кредиторів, яка підлягає погашенню за правилами статті 64 КУзПБ, однак залишилась непогашеною в процедурі банкрутства за правилами цієї статті через недостатність майна банкрута, і є **розміром субсидіарної відповідальності.**

Право ліквідатора подати заяву про покладення субсидіарної відповідальності виникає не раніше ніж після завершення реалізації об'єктів, включених до ліквідаційної маси банкрута, та розрахунків з кредиторами на підставі проведення такої реалізації у ліквідаційній процедурі.

Такий підхід у покладенні субсидіарної відповідальності за зобов'язаннями боржника у справі про банкрутство узгоджується як з повноваженнями ліквідатора, порядком проведення відповідних дій у ліквідаційній процедурі, так і з правами суб'єктів субсидіарної відповідальності відповідати за зобов'язаннями боржника у межах об'єктивного розміру цієї відповідальності, що відповідає правовій природі субсидіарної відповідальності саме як додаткової.

Передчасне звернення з вимогами про покладення субсидіарної відповідальності у справі про банкрутство – до здійснення задоволення вимог кредиторів за рахунок коштів, отриманих за наслідками реалізації всіх виявлених у боржника активів, з встановленням факту недостатності майна, виключає розгляд, дослідження, оцінку та встановлення осіб, винних у правопорушенні з доведення боржника до банкрутства, тобто виключає визначення суб'єктів та суб'єктивної сторони відповідного правопорушення.

Отже, до завершення погашення визнаних у справі вимог кредиторів за рахунок коштів, отриманих від продажу включених до складу ліквідаційної маси активів боржника, зі встановленням за результатами погашення недостатності майна боржника для задоволення таких вимог заява ліквідатора / кредитора з вимогами про покладення субсидіарної відповідальності та стягнення з винних осіб суми субсидіарної відповідальності не може бути подана, а в разі її подання відповідні вимоги не підлягають задоволенню судом.

Щодо позовної давності

Встановлення недостатності майна боржника для задоволення вимог кредиторів у справі про банкрутство є тією обставиною, з якою закон пов'язує початок перебігу позовної давності за вимогами про субсидіарну відповідальність у справі про банкрутство.

Суд визнав за необхідне відступити від раніше викладеної правової позиції в питанні обчислення позовної давності при застосуванні субсидіарної відповідальності у справі про банкрутство, що викладена в його постановках від 17.03.2020 у справі № 10/5026/995/2012, від 02.09.2020 у справі № 923/1494/15, від 10.12.2020 у справі № 922/1067/17, від 10.06.2021 у справі № 5023/2837/11, відповідно до якої ухвалення господарським судом постанови про визнання боржника банкрутом є тією обставиною, яка свідчить що ліквідатор довідався або міг довідатися про наявність ознак доведення до банкрутства юридичної особи–боржника та визначає початок перебігу позовної давності за вимогами про субсидіарну відповідальність у справі про банкрутство.

Солідарна відповідальність у справах про банкрутство

Постанова ВС КГС від 04 вересня 2024 року у справі № 908/3236/21

У цій справі кредитор у межах справи про банкрутство звернувся із заявою про покладення на директора боржника солідарної відповідальності за зобов'язаннями боржника перед кредитором і стягнення з нього суми боргу, внесеної до реєстру вимог кредиторів. Заява мотивована порушенням директором боржника строку подання заяви про відкриття провадження у справі про банкрутство боржника за наявності у нього ознак неплатоспроможності.

Суд першої інстанції заяву кредитора задовольнив. Натомість апеляційний суд дійшов висновку, що у керівника боржника не було підстав об'єктивно визначити наявність факту загрози неплатоспроможності боржника, щоб звернутися із заявою про відкриття провадження у справі про банкрутство боржника, і відмовив у задоволенні заяви кредитора.

Верховний Суд у складі судової палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду частково задовольнив касаційну скаргу кредитора, змінив мотивувальну частину постанови апеляційного суду і **зробив такі правові висновки.**

Зміст конкурсного імунітету полягає в забезпеченні виключно колективного задоволення вимог сукупності усіх виявлених кредиторів та унеможливленні задоволення індивідуальних вимог окремих конкурсних кредиторів до неплатоспроможного боржника. Цей принцип закріплює усю конструкцію провадження у справі про банкрутство і спрямований на попередження або усунення будь-яких переваг або преференцій одних кредиторів на шкоду іншим. Колективний характер задоволення вимог сукупності кредиторів реалізується в межах та за правилами провадження у справі про банкрутство.

Задоволення вимог кредиторів в обхід встановленої КУзПБ процедури та порядку їх задоволення суперечить самій процедурі та меті здійснення провадження у справі про банкрутство, відкриття якого передбачає *пріоритет колективного задоволення вимог кредиторів боржника* (за рахунок його активів у межах відповідної конкурсної процедури з пропорційним у межах черги розподіленням, відповідно до закону, цих активів з метою задоволення вимог кредиторів) *над індивідуальним задоволенням вимог окремого кредитора* (кредиторів) у межах покладення солідарної відповідальності на керівника/органи управління боржника.

Розгляд вимог кредиторів до керівника боржника, як і вимог про покладення солідарної відповідальності, здійснюється за правилами ГПК України в порядку, визначеному ст. 7 КУзПБ, у межах справи про банкрутство, в тому числі із урахуванням можливості застосування процесуального інституту об'єднання позовів (ст. 173 ГПК України).

Позов про покладення солідарної відповідальності кредитора (кредиторів) слід кваліфікувати як похідний, оскільки грошові суми солідарної відповідальності фактично є сумою збитків, завданих боржнику його керівником (членом органу управління) неподанням (несвоечасним поданням) заяви про відкриття провадження у справі про банкрутство, попри загрозу неплатоспроможності боржника, оскільки наслідком невиконання (несвоечасного виконання) керівником / органами управління боржника відповідного обов'язку під час загрози неплатоспроможності стала неможливість боржника задовольнити грошові вимоги кредитора, через що кредитор звертає такі вимоги до суб'єкта солідарної відповідальності, тим самим задовольняючи їх за відповідними зобов'язаннями боржника.

Отже, відповідний похідний інтерес кредитора до солідарного боржника задовольняється через інститут солідарної відповідальності.

Солідарна відповідальність є правовим механізмом захисту та відновлення прав кредиторів (які були необізнані з вини боржника про стан його неплатоспроможності як під час вступу з ним у господарські відносини, так й після цього, під час погіршення платоспроможності боржника до стану загрози неплатоспроможності) за рахунок особистого майна керівника (органів управління) боржника, тобто майна, відмінного від майна боржника.

Солідарна відповідальність має деліктну природу, що узгоджується із ч. 1 ст. 1166 ЦК України, якою встановлено, що майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала.

Під суб'єктами відповідальності слід розуміти членів органів управління боржника – юридичної особи.

Солідарна відповідальність покладається за таке порушення (неподання боржником, який перебував у стані загрози неплатоспроможності, заяви про відкриття справи про банкрутство), наслідком якого є такі негативні наслідки, як неможливість виконання грошових зобов'язань боржника в повному обсязі перед іншими кредиторами у разі задоволення вимог одного або кількох кредиторів боржника.

Для визначення ознак загрози неплатоспроможності правове значення має сукупний розмір боргових зобов'язань, а не їх структура, оскільки при аналізі фінансового стану боржника із загального переліку зобов'язань не виключаються ті, які не дають змогу кредитору ініціювати процедуру банкрутства.

Загроза неплатоспроможності боржника розкривається через його фінансово-економічний стан, основним визначальним критерієм якого є нездатність боржника відповісти за своїми зобов'язаннями належним йому майном (активами) і тим самим виконати грошові зобов'язання в повному обсязі перед всіма кредиторами.

Стягнення коштів із члена органу управління боржника має здійснюватися на користь боржника з подальшим зарахуванням цих коштів до ліквідаційної маси.

Передумовою для звернення кредиторів своїх вимог щодо зобов'язань боржника до суб'єкта солідарної відповідальності (керівника / члена органу управління боржника) є розглянуте та вирішене судом питання порушення керівником / органами управління боржника вимог щодо звернення із заявою про відкриття провадження у справі про банкрутство у разі перебування боржника у стані загрози неплатоспроможності із встановленням судом такого порушення та зазначення про це у відповідній ухвалі.

Встановлення відповідного порушення, і вирішення спору про покладення солідарної відповідальності на відповідного суб'єкта солідарної відповідальності (керівника / члена органу управління боржника) зі стягненням з нього суми цієї відповідальності здійснюються судом в одному судовому провадженні за відповідним зверненням кредитора / кредиторів.

Законодавець не розділяє ні в часі, ні в кількості звернень і судових проваджень вирішення питання про покладення солідарної відповідальності за зобов'язаннями боржника у справі про банкрутство, встановлюючи лише процедуру розгляду та вирішення такого спору: 1) встановлення порушення; 2) з подальшим покладенням за таке порушення солідарної відповідальності та стягнення із суб'єкта відповідної суми.

Тож належним способом захисту в разі звернення із заявою про покладення солідарної відповідальності є пред'явлення вимог щодо встановлення порушення із покладенням за нього солідарної відповідальності та одночасним стягненням із суб'єкта відповідної суми.

Підсумовуючи сформульовані в цій постанові висновки, Суд зазначив:

порушення вимоги Закону своєчасно звернутися до господарського суду із заявою про відкриття провадження у справі про банкрутство є підставою для стягнення з винного члена органу управління боржника збитків, спричинених таким порушенням, на користь боржника;

належним позивачем за вимогою про стягнення збитків є як кредитор, так і боржник;

якщо суд виявив порушення законодавчої вимоги своєчасно звернутися до господарського суду із заявою про відкриття провадження у справі про банкрутство, такий висновок відображається у мотивувальній, а не резолютивній частині рішення;

кошти, стягнені із суб'єкта солідарної відповідальності, є коштами боржника, які, зокрема, включаються до складу ліквідаційної маси і можуть бути використані для задоволення вимог кредиторів лише у порядку черговості, встановленому КУзПБ.

Суд не убачив підстав для відступу від правової позиції Верховного Суду щодо застосування частини шостої статті 34 КУзПБ, раніше викладеної у постанові від 09.06.2022 у справі № 904/76/21, відповідно до якої принцип конкурсного імунітету, що діє з моменту відкриття провадження у справі про банкрутство як інструмент гарантування прав кожного із сукупності кредиторів боржника, не допускає стягнення кредитором (-ами) з керівника боржника коштів у рахунок індивідуального погашення заявлених вимог поза межами конкретної конкурсної процедури.

Верховний
Суд

Дякую за увагу!